

МОТИВ ЯК ДІЙОВА ДЕТЕРМІНАНТА УЧІННЯ

О.О.Малінка

Мотиваційно-спонукальний компонент є однією з найголовніших складових структури діяльності людини – найважливішої форми прояву її життя, її активного ставлення до оточуючої дійсності. Будь-яка діяльність здійснюється під впливом певних спонукань, що є рушіями активності суб'єкта. В процесі здійснення трудової, ігрової чи то навчальної діяльності, у кожного індивіда формується певне ціннісно-мотиваційне ставлення до того, що відбувається. В контексті проблеми, що досліджується, є доцільним звернутися до навчальної діяльності студентів, яку можна визначити як цілісну структуру в єдності таких її компонентів: навчальної задачі, навчальних дій, дій самоконтролю і самооцінки [7, с.5], та змін, що відбуваються в психічному розвитку тих, хто навчається, в характеристиках особистості. В процесі навчання у ВНЗ діяльність учіння виокремлюється в систему розумових дій як репродуктивного, так і продуктивного характеру, що є тією, що саморегулюється і самоорганізується особистістю. Оскільки учіння спрямоване на зміну суб'єкта діяльності, його перетворенням з того, хто не володіє певними знаннями, уміннями і навиками, на того, хто оволодів ними, то діяльність учіння можна визначити як діяльність, спрямовану на самозміну, саморозвиток, і в цьому розумінні трактувати як пізнавальну. На відміну від навчальної діяльності, яка спрямована на засвоєння уже готових, здобутих іншими знань про світ, пізнавальна діяльність здебільшого передбачає досягнення наукового розуміння оточуючої дійсності. Людина використовує набуті знання в своїй практичній діяльності, переконуючись в їхній істинності чи заперечуючи їх як ті, що є хибними. Учіння, як і будь-яка інша діяльність, зазнає впливу певних стимулів, що виступають у ролі рушійних сил навчальної активності того, хто навчається. Такими стимулами є потреби, інтереси, переконання, ціннісні орієнтації, ідеали тощо. Вони і утворюють мотивацію учіння.

Проблема мотивації, і, зокрема, мотивації навчальної діяльності, є надзвичайно актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній психолого-педагогічній науці. Складність і багатоаспектність цієї проблеми обумовлює велику кількість підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення.

Базові поняття «мотив» і «мотивація» в сучасній психолого-педагогічній науці трактуються по-різному, але з ними завжди пов'язується все, що стосується стимулювання чи спонукання діяльності людини. Ці поняття охоплюють уявлення про людські потреби, інтереси, цілі, наміри, прагнення, спонукання, про зовнішні і внутрішні фактори, що змушують людину поводитись певним чином, про керування діяльністю в процесі її здійснення тощо. У психолого-педагогічній літературі мотивація характеризується неоднозначно. Вона визначається і як сукупність мотивів (К.Платонов), і як сукупність факторів, що визначають поведінку (К.Мадлен, Ж.Годфруа), і як спонук, що викликає активність організму і визначає її спрямованість (Л.Божович), і як процес дії мотиву та як механізм, що визначає виникнення, спрямованість і способи здійснення конкретних форм діяльності (І.Джидар'ян), і як процес психічної регуляції конкретної діяльності (М.Магомет-Емінов), і як єдина система процесів, відповідальних за спонукання і діяльність (В.Віллонас).

На думку Є.П.Ільїна, всі визначення мотивації можна розглядати в аспекті двох площин. Згідно з першою – мотивацію слід розглядати із структурних позицій, як систему факторів, що визначають поведінку особистості. Причому ця система обумовлюється потребами і цілями самої особистості, рівнем її домагань та ідеалами, умовами діяльності (зовнішніми, об'єктивними, і внутрішніми, суб'єктивними), переконаннями і спрямованістю, тобто всією сукупністю спонукань, що викликають активність людини. Згідно з другою площиною мотивація розглядається не як статичне, а як динамічне утворення, як процес формування мотивів, який стимулює та підтримує поведінкову активність на певному рівні.

В нашому дослідженні мотивацію ми будемо розглядати як «внутрішню детермінацію поведінки і діяльності, яка може бути обумовлена і зовнішніми подразниками, середовищем, що оточує людину. Але зовнішнє середовище впливає на людину фізично, в той час як мотивація – процес психічний, що перетворює зовнішні впливи на внутрішні спонукання» [4, с.63].

Разом з тим, “мотивація” є більш широким поняттям, ніж “мотив”. Традиційно дослідники мотиваційної сфери діяльності людини розглядають мотивацію як вторинне, по відношенню до мотиву, явище, утворення. Мотивація пояснює цілеспрямованість дії, організованість і стійкість цілісної діяльності, що спрямована на досягнення певної мети. Мотив же є тим, що належить власне суб’єкту поведінки, є його стійкою особистісною якістю, що зсередини спонукає до виконання певних дій. Щоправда зустрічається також трактування мотивації як динамічного процесу формування мотиву. В такому разі мова йде про мотивацію як про первинне щодо мотиву утворення.

І у визначенні поняття «мотив» точки зору дослідників розходяться. На думку одних, мотив є потребою (С.Л.Рубінштейн, Л.І.Божович, К.К.Платонов), інших – метою (О.М.Леонтьєв) чи властивістю особистості (В.С.Мерлін, М.Магомет-Емінов). Хоча і перші, і другі розглядають мотив як внутрішнє спонукання особистості до певного виду активності (діяльності, спілкування, поведінки), пов’язане з задоволенням відповідної потреби; а сам мотив учіння трактується як інтерес до знань, спрямованість на окремі сторони навчальної роботи, пов’язану з внутрішнім ставленням учня до неї, як бажання вчитися тощо.

Більшість авторів вказують на спонукальну функцію мотиву і на те, що та чи інша потреба є передумовою будь-якої діяльності. Звідси слідує, що мотиви мають потребнісний характер, який визначається схожістю понять «мотив» і «потреба». Якщо потреба є нестачею чогось, що відчуває людина, то мотив є спонукою, пов’язаною з цією нестачею. А.К.Маркова під потребою розуміє «спрямованість активності, психічний стан, що створює передумову діяльності» [8, с.7]. А мотив в цьому контексті, на думку дослідниці, є «спрямованістю

активності на предмет, внутрішнім станом людини, безпосередньо пов'язаним з об'єктивними характеристиками предмета, на який спрямована активність» [8, с.9]. Таким чином, потреба характеризує готовність до діяльності, а мотив надає активності нового, більш дієвого характеру. Тісний зв'язок між потребою і мотивом виявляється, насамперед, в тому, що мотив виникає, розвивається на основі потреби в процесі діяльності під впливом довкілля, та цілеспрямованих виховних дій. Р.Брандт, Д.Хасанбаєва вважають, що, на відміну від конкретної потреби, мотив є системною спонудою і регулятором діяльності, особистісним утворенням, «...яке включає в себе систему взаємопов'язаних спонукань». Він виникає і формується в діяльності, на базі конкретних потреб. Тому, як зазначають автори, можна зробити висновок, що збагачення потребнісної сфери тих, хто навчається, створюватиме психологічні передумови для формування позитивної мотивації навчальної діяльності [2, с.123, 124].

В контексті теорії діяльності О.М.Леонтьєва термін «мотив» використовується «не для визначення переживання потреби, а як такий, що означає те об'єктивне, в чому ця потреба конкретизується за даних умов і на що спрямовується діяльність [6, с.243]. Потреба повинна «знайти себе в предметі», і на цьому етапі це вже не сама потреба, а її трансформоване і конкретизоване в психіці даного індивіда вираження, «предметно наповнена потреба». Процес пошуку предмета задоволення потреби призводить до появи мотиву, тобто спонукання до здійснення конкретної діяльності, що спрямована на досягнення бажаного результату. Трансформація потреби в мотив діяльності виникає на рівні усвідомлення, при цьому процес усвідомлення потреби людиною та її «присвоєння» в «предметно наповненій формі» супроводжується переходом від загального до конкретного, наприклад, від усвідомлення необхідності праці взагалі до усвідомлення необхідності вибору конкретного виду праці, тобто професії [5, с.48].

Особистісне усвідомлення мотиву веде до постановки мети. При цьому мотив виступає в ролі спонуки, усвідомленої людиною, а мета — як модель

передбачуваного результату діяльності, або, як зазначає А.К.Маркова, як спрямованість активності особистості на проміжний результат. Цей результат є етапом досягнення предмету потреби [8, с.10]. Зародження мети відбувається при наявності певних потреб і у відповідності з існуючими мотивами, і є невід'ємним від діяльності, що спрямована на її досягнення. Одні і ті ж цілі можуть виникати у відповідності до різних мотивів.

На зв'язок мотивів і цілей також вказує і С.Л. Рубінштейн, підкреслюючи те, що «мотив людських дій природно пов'язаний з їхньою метою, оскільки мотивом є спонука або прагнення її досягти» [9].

Прийняття в якості мотиву потреби дає змогу отримати відповідь на питання, чому здійснюється активність людини; прийняття за мотив мети дає відповідь, навіщо проявляється ця активність; а прийняття за мотив стійких якостей особистості дозволяє дати відповідь, чому обрані саме ця мета і цей спосіб її досягнення. З цього випливає, що всі компоненти мотиваційної сфери – потреби, цілі, наміри, установки – є суб'єктивними формами існування як одне одного, так власне і мотиву, взаємозв'язаними і взаємообумовленими в своїх проявах і розвитку в діяльності.

Таким чином, з'ясування сутності мотиву як спонуки активності особистості, детермінанти її поведінки, є, на наш погляд, можливим лише при об'єднанні існуючих позицій вчених в єдину концепцію, яка б представляла обумовленість діяльності людини сукупністю різних факторів, кожен з яких виконує свої певні функції. Отже мотив доцільно і правомірно розглядати як складне інтегральне утворення.

Розглядаючи структуру мотиву ми спираємося на думку Є.П.Ільїна, який вважає, що вона охоплює компоненти, які відповідають стадіям формування мотиву і включає потребнісний блок, блок «внутрішнього фільтра» та цільовий блок. До потребнісного блоку входять біологічні, соціальні та потреби усвідомлення обов'язку. Блок «внутрішнього фільтра» включає в себе потреби, пов'язані з формуванням пізнавального інтересу, оцінку своїх можливостей,

нахилів, рівня домагань, врахуванням умов досягнення мети тощо. Серед складових цільового блоку знаходимо «предметно наповнену дію», процес задоволення потреб, мету-потребу. Отже, як бачимо, структура мотиву є багатокомпонентною і в ній найчастіше відображаються декілька причин і цілей [4, с.118].

Породження мотивів дуже тісно пов'язане з емоційними явищами; виникнення мотивів принципово неможливе за межами емоційної, мотиваційно-ціннісної сфери. Так, В.Г.Асєєв стверджує: «Емоційно-ціннісне ставлення людини до світу, оціночні ставлення виражають значущі для людини моменти і складають ту загальну найширшу сферу, в межах якої розгортаються не тільки пасивно-емоційні процеси, переживання, але і активно-дієві, актуальні мотиваційні процеси» [1, с.9]. Емоції відіграють важливу роль у регулюванні динамічної і змістової сторін мотивації, орієнтують людину у світі, вказують на модальність явищ, що її оточують, на ступінь їхньої значущості, який, в свою чергу, вказує на допустимий рівень матеріальних і функціонально-енергетичних витрат, які є доцільними при реалізації відповідних спонукань. Саме емоції свідчать про те, що є важливішим, актуальним в щоденній діяльності і що є особистісно значущим в широкому плані життєдіяльності взагалі. Відображаючи співвідношення між мотивами (потребами) і успіхом чи можливістю успішної реалізації відповідної їм діяльності, емоції виступають в якості сигналу, який демонструє бажаність чи небажаність даного виду діяльності [1, с.9, 10].

Процес зародження конкретного мотиваційного спонукання, як зазначає В.К.Вілюнас, починається тоді, коли виникає емоційне ставлення людини до предмету, що відкриває його потребнісну значущість і спонукає спрямувати на нього активність. Тобто емоція є «суб'єктивною формою існування (прояву) мотивації» [3, с.204].

Досліджуючи мотиви діяльності, вчені виділяють їхні змістові та динамічні характеристики. До змістових характеристик мотивів (а саме мотивів учіння) відносять наявність або відсутність особистісного сенсу учіння, коли

мотив не просто виконує спонукальну функцію, а й має особистісне значення, виражає внутрішнє ставлення до учіння. У цьому випадку мотив виконує роль значеннєвого орієнтиру. Дієвість такого мотиву проявляється в його реальному впливові на процес учіння (порівняно з недієвим мотивом), в самотійності, що виявляється в особливостях його виникнення і функціонування (він може бути внутрішнім, тобто виникати як продукт самотійної роботи, або зовнішнім, тобто виникати під впливом третьої особи) і в усвідомленні – рівні рефлексивного ставлення студента до предмета та навчальної діяльності.

Динамічні характеристики мотивів проявляються в їхній стійкості, неситуативності, емоційній забарвленості (модальності), силі, інтенсивності та тривалості. Як стверджує В.Г.Асєєв, те, що більшість психологів включають в характер людини, складає переважно динамічну сторону мотиваційної характеристики особистості (на відміну від змістової сторони). Деякі якості характеру виражають чисто динамічні характеристики (стійкість спонукань, можливості вольового придушення імпульсивних потягів, здатність переключатися), інші виражають певні змістові характеристики (дисциплінованість, усвідомлення відповідальності тощо) [1, с.9].

Мотиви, що характеризуються як стійкі, реально діючі, усвідомлювані, виступають домінуючими або значеннєвими мотивами діяльності. Інші мотиви, які співіснують з ними, виконуючи лише роль спонукальних факторів, але не надаючи діяльності особистісного сенсу, є мотивами-стимулами [6].

Наявність домінуючих мотивів та мотивів-стимулів дає підстави вести мову про полімотивованість діяльності. Згідно з О.М.Леонтьєвим, положення про полімотивацію пояснюється тим, що складні форми поведінки спонукаються зазвичай декількома потребами, і домінуючий мотив, який виконує функцію спонукання, спрямування і смислотворення, поєднується з мотивами-стимулами, що відіграють роль додаткового спонукання даної діяльності [6].

Література

1. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
2. Брандт Р.А., Хасанбаева Д.Х. Психолого-педагогические условия формирования положительной мотивации изучения иностранного языка в вузе // Исследование мотивационной сферы личности: Межвуз.сб.науч.тр. – Новосибирск, 1984. – С. 122-131.
3. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 288 с.
4. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
5. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности / Отв.ред.А.А.Бодалев. – М.: Наука, 1988. – 191 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
8. Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М. Мотивация учения и её воспитание у школьников / Науч.-исслед. институт общей и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1983. – 64 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – Режим доступа: World Wide Web. URL: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt28.htm>

Малінка Олена Олександрівна, викладач Вінницького факультету менеджменту і бізнесу Київського університету культури.

Аннотация

Мотив как действенная детерминанта учения

Е.А.Малинка

В статье рассматривается сущность понятия «мотив» как сложного интегрального образования, побудителя активности личности, действенной детерминанты учения.